

Persian customs in the travelogue of James Morier and *Towards Ispahan* by Pierre Loti

Safoura Tork Ladani*

Abstract

Imagology in comparative literature deals with the study of representations and the image of the others in a travelogue or a literary work. Alterity is one of the conceptions of this branch of history/ literature and in reality; it is an attempt to know the opinion of others about yourself with all the prejudices or derivations made by the writer. In this study, we will see through the writing of an English traveler, James Morier, and Pierre Loti, a French writer, the described image of the customs of the Iranians of the Qajar era. First of all, a general image, positive or negative, which gives in the foreground a vision of self-identification and admiration of the Western "self" focused on the culture of the Eastern (Iranian) "Other" and in a second plan, a negative look according to the current example in the orientalist context in the opposition between the self and the other or the East and the West, Stereotyping and generalization, amplification of conflicts and contradictions, humiliating and insulting

Introduction: One of the ways to study the current customs and culture of any society is to study its culture in the past and therefore travelogues are one of the best sources. This paper investigates the discussion and explanation of the image of the customs and culture of Iranians during the Qajar period, which was drawn in travelogues of two European travelers:

English traveler writer James Morier and French traveler writer Pierre Loti. I choose these two tourists with two different nationalities and social status and different purposes of the trip, to study their similar and different ideas and attitudes about Iran and their observation of the culture of the "other" which is different from their own culture. The travel writer, who has been in a foreign country for a long time, identifies himself with another and seeks similarities with his own culture and customs in other cultures and try to demonstrate them as well as

---

* Professor, French language and literature Faculty, University of Isfahan, Isfahan, Iran
safouraladani@yahoo.com

emphasizing the difference that he has found. By studying the travelogue of the authors, we will find out their point of view about other cultures and elements that may consciously or unconsciously have affected their views.

Method: In this study, which is conducted in an interdisciplinary method, the principles of the pictorial method is attempted, also, the socio-historical axis is particularly emphasized. The concepts of this approach are: "stereotype", "format pattern", "prejudice" and "image". To clearly understand the images presented by Morier and Loti of Iranian culture and customs, their narration of this culture is categorized into two levels of positive and negative views. In some cases, Morier and Loti have taken a positive and admirable look at this issue in the form of empathy and admiration and examined some cases of negative and degrading views in the form of stereotyping and generalization, magnification of confrontation, and contradictions, and humiliation.

Conclusion: The illustration of the culture of foreign countries can be divided into two general categories: images that are the result of direct communication, and images that are formed based on other presentations. It must be considered that every image of a nation, its customs, and culture has gone through three stages; stereotyping, formed patterns, and prejudice. Thus, the image illustrated by travel writers about a nation is not pure reality; it is highly influenced by what already exists in the minds of travel writers. It is often accompanied by the premise that there are standards of rationality and truth only in our land and in our culture. In many cases both writers,

Morier and Loti, have contrasted the East with the West, mentioned some contrasts between the two nations with a superior humiliating look, As they are from the West which is considered in their mind as a new civilized part of the world,. This idea Is so deep that even after several travels to the East and observing the culture by themselves self they still, Consciously or unconsciously, write according to this belief.

In the travelogue of Morier we also can find the similarity in some cases between the Iranian and European costumesTherefore, it can be concluded that in his point of view, Iranian customs and traditions are similar to the ancient West, and Loti, like Moriah, admire some time Iranian culture but in most cases, he seeks to generalize negative images to Iranian and generally Asian. Such generalizations about the customs of Iranians and Iran as an Islamic country are the features of these two travelogues.

Keywords:

Iranian Customs and Culture, Morier, Loti, self-identification, opposition

Persian sources

Article

1. Torabi, Seyyed Mohammad (1383), "Western view of Iranian culture deep but incomplete", *Social Sciences from the perspective of cultural relations*, 13, pp. 10-13.
2. Zandzagers, Mohammad Taghi (2010), "A Comparative Study of Western Iranology and Orientology Based on Representation of Iranian Culture in European Travelogues in the Qajar Period", *National Studies*, 2010, 42, pp. 152-182.
3. Saeed, Edward (1374), "Another regard to orientology", translated by Reza Javaherdashti, *Journal of Culture Letter Research*, 5 (1), pp. 52-60.
4. Alavizadeh, Farzaneh (2014), "The image of Iran and Iranians in Jean Chardin's travelogues, a reflection on the simulation and stereotypes in the mind of the travel writer", *New Literary Essays*, 47 (185), pp. 147-170
5. Mirzaei, Hossein and Jabbar Rahmani (2008), "Iranian Culture and Personality in Foreign Travelogues", *Iranian Cultural Research Quarterly*, 1 (3), pp. 55-77.
6. Namvar Motlagh, Bahman (2009), "An Introduction to Iconography Introducing a Method of Literary and Artistic Criticism in Comparative Literature", *Quarterly Journal of Comparative Literature Studies*, 3 (12), pp. 119-138.
7. Nanket, Laticia, "Iconography as a Reading of Contemporary French and Persian Prose Texts", translated by Mojdeh Daqiqi, *Journal of Comparative Literature*, Academy of Persian Language and Literature, 2 (1), 3, 2011, pp. 100-115.

Book

8. Saeed, Edward (1382). *Orientalism*. Translator: Abdolrahim Gavahi, Tehran: Islamic Culture Publishing Office.
9. Ghanimi Hilal, Mohammad (2011), *Comparative Literature, History and Transformation, Influence and impact of Islamic Culture and Literature*. Translation, annotation and suspension of Seyyed Morteza Ayatollahzadeh Shirzadi, second edition, Tehran: Amirkabir.
10. Fuller, Graham (1998), *Qibla of the World: Geopolitics of Iran*, Translator: Abbas Mokhber, Tehran: Center.
11. Loti, Pir (1372), *Towards Isfahan*, Translator: Badreddin Ketabi, Tehran: Iqbal

12. Moriah, James (2007), *James Moriah's travelogue, the first voyage, from Iran, Armenia and Asia Minor to Constantinople in 1808 and 1809 AD*, translated by Abolghasem Sari, first edition, Tehran: Toos.-
13. James Moreau's travelogue (2007),, *second trip, from Iran, Armenia and Asia Minor to Constantinople in 1810 and 1816 A.D.* Translator: Abolghasem Sri, first edition, Tehran: Toos.

Latin sources

14. Amossy, Ruth and HerschbergPierrot, Anne.(2007). *Stéréotypes et clichés*. Paris: Armand Colin.
15. Beller, Manfred and Leerssen, Joep. (2007). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. StudiaImagologica 13. Amsterdam: Rodopi.
16. Moura, Jean-Marc. (1998). *L'Europe littéraire et l'ailleurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
17. Montesquieu, Charles Louis de Socondat. (1721). *Lettres persanes*. Paris : Jacques Débordes
18. Pageaux, Daniel-Henri. (1994). *La littérature générale et comparée*. Paris: Armand Colin.

فصل‌نامه علمی پژوهش‌های تاریخی (نوع مقاله: پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم

شماره دوم (پیاپی ۴۶)، تابستان ۱۳۹۹، صص ۳۴-۱۹

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۱/۳۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۶

Doi: [10.22108/ihr.2020.122369.1949](https://doi.org/10.22108/ihr.2020.122369.1949)

مطالعه آداب و رسوم ایرانی در سفرنامه‌های جیمز موریه و به سوی اصفهان اثر پیر لوتی

صفورا ترک لادانی *

چکیده

مطالعه آداب و رسوم ایرانی همواره در کانون توجه سیاحان و شرق‌شناسان بوده است. بررسی تصویر ترسیم‌شده از ایرانی‌ها در عصرهای مختلف در یک سفرنامه، در قالب بازنمایی بیگانه یا «دیگری»، باعث شده است نوعی جدید از مطالعه‌های بین‌رشته‌ای در حوزه تاریخ و ادبیات شکل بگیرد. در رویکرد تصویرشناسی که در حیطه مطالعه‌های بین‌رشته‌ای است، ممکن است از مشاهده مفاهیمی همچون دوگانگی خود/دیگری برای شناخت قضاوت دیگری درباره خود استفاده شود؛ قضاوتی که با تمام پیش‌داوری‌ها، دیگرسازی‌ها یا تحریف‌هایی شکل می‌گیرد که ممکن است نویسنده سفرنامه انجام داده باشد.

هدف پژوهش حاضر، بررسی و تبیین تصویری است که جیمز موریه (James Morier)، سفرنامه‌نویس انگلیسی و پیر لوتی (Pierre Loti)، سفرنامه‌نویس فرانسوی، از آداب و رسوم و فرهنگ ایرانی‌ها در دوران قاجار ترسیم کرده‌اند. این مقاله بر رویکرد تصویرشناسی با مطالعه‌های بین‌رشته‌ای تاریخ و ادبیات پایه‌گذاری شده است و به روش توصیفی تحلیلی است. در این راستا، ابتدا تصویر ارائه‌شده این دو سفرنامه‌نویس از فرهنگ ایرانی‌ها در سطح کلی و به صورت نگاه مثبت و نگاه منفی مطرح شده است؛ بنابراین در این پژوهش، هدف نخست مطالعه تصویرهای ارائه‌شده با نگاه مثبت در قالب همسان‌انگاری و تحسین‌گری «من» غربی به فرهنگ «دیگری» شرقی (ایرانی) است. هدف دوم نیز بررسی چگونگی این ترسیم‌گری با نگاه منفی بر اساس الگوی رایج شرق‌شناسی است که بر همان تضاد و تقابل میان دو هویت «من» و «دیگری» یا «غرب» و «شرق» بنا شده است.

در پایان با بررسی نتایج حاصل از این نوع نگاه در قالب کلیشه‌پردازی و تعمیم‌سازی و نیز بزرگ‌نمایی تقابلی و تضادها، مشخص خواهد شد تا چه اندازه این سفرنامه‌ها در تغییر نگرش غربی‌ها به مردم ایران زمین موثر بوده‌اند. در واقع، این سفرنامه‌نویسان ایرانی را متفاوت‌تر از آنچه معرفی کرده‌اند که در قرون پیش وجود داشت.

واژه‌های کلیدی: آداب و رسوم ایرانی، موریه، لوتی، همسان‌انگاری، تضاد.

* استادیار گروه فرانسه، دانشکده زبان‌های خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان ایران (نویسنده مسؤول) safouraladani@yahoo.com

مقدمه

بررسی سفرنامه‌های جهانگردان غربی و پژوهش درباره دیدگاه آنها، یکی از راه‌های مطالعه و بررسی آداب و رسوم و فرهنگ جامعه ایرانی در زمان‌ها و دوران‌های پیشین است. سفرنامه‌ها در واقع جلوه‌گاه زندگی هر ملت‌اند. از این منظر، مطالعه‌های بین‌رشته‌ای و رویکردهای مربوط به آن در حوزه تاریخ و ادبیات، از جمله تصویرشناسی، «به ملت‌ها فرصت می‌دهد چهره خود را در ادبیات سایر ملل ببینند و از مقام و منزلت خود در میان ملت‌های دیگر آگاه شوند» (غنیمی هلال، ۱۳۹۰: ۵۴۶). بنابراین برای اطلاع هر ملت از تصویری که دیگران درباره آنها ارائه کرده‌اند، بررسی سفرنامه‌هایی که خارجیان نوشته‌اند، بسیار ضروری است؛ به همین منظور در این مقاله، دو سفرنامه از دو قرن متوالی، یعنی سفرنامه سفر یکم به ایران و سفر دوم به ایران از جیمز موریه، دیپلمات انگلیسی، و سفرنامه به سوی اصفهان پیر لوتی، ادیب و جهانگرد فرانسوی، را انتخاب کرده‌ایم. حال تلاش خواهیم کرد با استفاده از روش بینارشته‌ای تصویرشناسی، تصویر بازنمایی شده از جامعه و فرهنگ ایرانی را در قرن نوزده و اوایل قرن بیست میلادی/سیزده و چهارده شمسی که این دو نویسنده متعلق به دو ملت گوناگون ارائه کرده‌اند، تجزیه و تحلیل کنیم.

درباره موضوع این مقاله، هیچ پژوهش یا مقاله‌ای به زبان فارسی وجود ندارد؛ اما مقاله‌هایی درباره رویکرد بینارشته‌ای تصویرشناسی وجود دارند؛ همچون «درآمدی بر تصویرشناسی معرفی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی» نوشته نامورمطلق (۱۳۸۸). مقاله‌هایی نیز درباره تصویر ایرانی‌ها و فرهنگ آنها در سفرنامه‌های خارجی نوشته شده است که عبارت‌اند از: «فرهنگ و شخصیت ایرانی‌ها در

سفرنامه‌های خارجی» از حسین میرزایی و جبار رحمانی (۱۳۸۷) که در آن از تفسیر گادامر (Gadamer) استفاده شده است؛ «تصویر ایران و ایرانی‌ها در سفرنامه ژان شاردن؛ تأملی در انگاره‌آفرینی و کلیشه‌ها در ذهنیت سفرنامه‌نویس» از فرزانه علوی‌زاده (۱۳۹۳) که در آن از روش تحلیلی استنباطی استفاده شده است؛ به علاوه، در مقاله دیگری با نام «دوگانه هویت/غیریت و بازتعریف نوع ادبی حماسه» نوشته دومینیک کارنوی ترابی و منیره اکبرپوران (۱۳۹۵) از روش تصویرشناسی استفاده شده است.

مقاله‌های دیگری براساس این روش نگاشته شده‌اند؛ همچون «تصویرشناسی فرهنگی ایرانی‌ها در آینه سفرنامه پولاک» از تورج زینی‌وند و پروین امیری (۱۳۹۶)؛ اما تطبیق این دو سفرنامه در این موضوع خاص، در هیچ پژوهشی نیامده است.

در پژوهش حاضر که به روش بینارشته‌ای انجام گرفته، تلاش شده است با بهره‌گیری از اصول روش تصویرشناسی در خوانش دیدگاه‌های جیمز موریه و لوتی دریابیم این دو سیاح در روایت خود، در باب آداب و رسوم و فرهنگ ایرانی‌های عصر قاجار، چه نوع تصویرپردازی را بررسی کرده‌اند. در این روش پژوهش که به طور خاص بر محور تاریخی اجتماعی تأکید می‌شود، مطالعه و بررسی ارتباط این تصویر با زمان و محیطی که در آن شکل گرفته است، بسیار اهمیت دارد.

علت انتخاب این دو سیاح با دو ملیت متمایز و موقعیت اجتماعی و هدف متفاوت در سفر به ایران، بررسی نحوه نگرش متفاوت آنها به ایران خواهد بود؛ همچنین خواهیم دید این دو سفرنامه‌نویس با وجود توصیف‌های مثبتی که در برخی مواقع ارائه می‌کنند، همچون بسیاری از سفرنامه‌نویسان دیگر، در برداشت‌های خود و تصویری که از آداب و رسوم و

«تصویر به وجهی سه‌گانه به صورت «تصویری از» ظاهر می‌شود: تصویری از یک خارجی است، تصویری از یک ملت یا یک جامعه (که در آنها ریشه دارد) و تصویری از حساسیت یک نویسنده» (مورا، ۱۹۹۸: ۴۲)؛ پس از آن، تصویر نماد گفت‌وگوی میان دو فرهنگ، دو ادبیات یا دو متن می‌شود.

مفاهیم این رویکرد عبارت‌اند از: کلیشه، الگوی قالبی، پیش‌داوری و تصویر (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۹ تا ۱۱۱). بلر و لرسن (Beller and Leerssen) این چهار مفهوم تصویرشناسی را در توالی سازمان‌یافته‌ای به هم مرتبط می‌کنند: «مجموعه‌ای از کلیشه‌ها یک الگوی قالبی تشکیل می‌دهد و مجموعه‌ای از الگوهای قالبی یک پیش‌داوری را شکل داده و مجموعه‌ای از پیش‌داوری‌ها یک تصویر (از دوستان یا دشمنان) تشکیل می‌دهد» (بلر و لرسن، ۲۰۰۷: ۴۳۱).

«کلیشه در اصل گراوری بود در صنعت چاپ برای چاپ مکرر. این جنبه‌ی مادی تکرار از قرن نوزدهم جای خود را به تکرار زبانی داد و کلیشه به صورت تقلیل زبان به بیان قالبی تعریف شد» (Ruth Amossy and Anne Herschberg, 2007: 13). کلیشه‌ها در واقع، عقاید تکراری درباره‌ی یک ملت‌اند و در بیشتر مواقع، عناصر متضادی‌اند که بین «خود» و «دیگری» وجود دارد.

چنانکه دیدیم، مجموعه‌ای از کلیشه‌ها الگوی قالبی تشکیل می‌دهند. الگوی قالبی «تصویری جمعی» است که «حول یک گروه و اعضای آن دور می‌زند» (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۱۰)؛ برای مثال، الگوی قالبی ملت‌های متناقض درباره‌ی ملت‌های بسیاری به کار رفته است و «این الگوی قالبی بنیادی به‌ویژه در تصویر فرانسویان از ایران به عنوان کشور فرهیختگی و تحجر، دخیل است. گنجینه‌ای از یک فرهنگ بزرگ و تاریک‌اندیشی» (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۱۰ و ۱۱۱).

فرهنگ ایرانی‌های عصر خود ارائه می‌کنند، تابع کلیشه‌ها و انگاره‌های ذهنی بوده‌اند؛ بنابراین «خود» را ملاک عقلانیت و حقیقت در نظر گرفته و از نگاه «خود» فراتر، «دیگری» فروتر را معرفی کرده‌اند که این نگاه، نگاهی فرادستی و در بیشتر مواقع، نگاه منفی به فرهنگ «دیگری» بوده است.

تصویرشناسی، رویکرد بینارشته‌ای: تاریخ/ادبیات

تصویرشناسی در مطالعه‌های بینارشته‌ای در حوزه ادبیات و تاریخ، یکی از شاخه‌های فرعی بوده است که «تحت‌تأثیر متفکرانی چون مادام د استال (Madame de Staël) و هیپولیت تن (Hippolyte Taine) در قرن نوزدهم و پس از آموزش‌های روشمند ادبیات تطبیقی در فرانسه به وجود آمد» (علوی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۵۰). اما قدمت این رشته، در شکل امروزی آن، به اواسط قرن بیستم میلادی می‌رسد که ژان-مارک کاره (Jean-Marie Carré) تصویرشناسی را «تفسیر متقابل ملت‌ها، سفرها، سراب‌ها» (مورا، ۱۹۹۸: ۳۷) تعریف کرد. این رشته با تلفیق تاریخ و ادبیات، در اصل با دو نوع متن مرتبط است: سفرنامه‌ها و آثار داستانی که در آن شخصیت‌های خارجی حضور دارند یا کشوری خارجی را به تصویر می‌کشند (مورا، ۱۹۹۸: ۳۵).

علاوه بر فرانسه، تصویرشناسی در دیگر کشورهای اروپایی همچون هلند و آلمان گسترش یافته است. در این کشورها، افرادی همچون یوپ لرسن (Joep Leerssen) و مانفرد بلر (Manfred Beller) در این رشته فعال بوده‌اند. تصویرشناسی، نظریه و مکتب ادبی جدیدی نیست. نوعی خوانش متن است و فقط رهنمودهایی برای خوانش تصویرهای «دیگری» در سفرنامه‌ها یا داستان‌ها ارائه می‌کند. از دیدگاه مورا،

فرهنگ دیگر می‌شود، تفاوت بین فرهنگ و آداب و رسوم مشاهده‌گر و مشاهده‌شونده است که در بیشتر مواقع با این پیش‌فرض همراه است که فقط در سرزمین ما و در فرهنگ ما معیارهای عقلانیت و حقیقت وجود دارد (میرزایی، ۱۳۸۷: ۵۶).

با این حال، نوع نگاه نویسنده یا سفرنامه‌نویس به فرهنگ و آداب و رسوم دیگری: نگاه منفی، مثبت، همراه با پیش‌داوری یا منصفانه، فرادست یا فرودست، واقعیت یا تحریف و... و نیز عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار بر چگونگی تفکر و قضاوت نویسنده یا سفرنامه‌نویس از پرسش‌های اساسی رویکرد تصویرشناسی‌اند.

بحث و تحلیل

جیمز ژوستین موریه (Morier)، در سال ۱۷۸۰م/۱۱۵۹ش در از میر ترکیه به دنیا آمد. او سیاست‌مدار و نویسنده انگلیسی بود که بیشتر با رمان خود با نام *حاجی بابای اصفهانی* (۱۸۲۴) به شهرت رسید. این رمان درباره‌ی روش زندگی ایرانی‌های آن عصر بود. او در سفرنامه‌های خود که درباره‌ی شهرهای گوناگون ایران است، زندگی و آداب و رسوم و عادت‌ها و عقاید ایرانی‌های عصر قاجار را توصیف کرده است. موریه در سفرنامه‌ی نخست خود، درباره‌ی آداب و رسوم و مشاهده‌های خود و صفات ویژه ایرانی‌ها و همچنین همسایگان آنها، به‌ویژه عثمانی‌ها، مطالب بسیاری گنجانده است. در سفرنامه‌ی دوم نیز درباره‌ی آداب و رسوم ایرانی‌ها به‌صورت دقیق مطالعه کرده است؛ با این تفاوت که در بیشتر مواقع، این آداب و رسوم را با نوشته‌های موجود در کتاب مقدس مقایسه کرده و بارها شباهت‌های فراوانی بین آنها یافته است.

لویی ماری ژولین ویو (Louis Marie Julien Viaud) یا پیر لوتی نیز در سال ۱۸۵۰م/۱۲۳۰ش در

مجموعه‌ای از الگوهای قالبی نیز یک پیش‌داوری را شکل می‌دهد. ایماسی و هرشبرگ با مثالی، تفاوت میان الگوی قالبی و پیش‌داوری را این‌گونه نشان می‌دهند: «الگوی قالبی تصویری جمعی است که برای مثال، حول عرب‌ها می‌چرخد. حال آنکه پیش‌داوری تمایل به داوری منفی درباره‌ی فردی به دلیل تعلق او به گروه عرب‌هاست» (Amossy and Herschberg, 2007: 35). مجموعه‌ای از پیش‌داوری‌ها نیز تصویری را شکل می‌دهند. لرسن تصویر را در تصویرشناسی به‌صورت «بازنمایی یا وجهه‌ی ذهنی یا استدلالی یک فرد، گروه، قوم یا ملت» (Beller and Leerssen, 2007: 343) تعریف می‌کند.

روند تشکیل تصویر از ملت‌ها در سفرنامه‌ها نیز به این صورت است. به این معنی که هر تصویر از ملت موضوع مطالعه و آداب و رسوم و فرهنگ او، از سه مرحله‌ی کلیشه و الگوی قالبی و پیش‌داوری عبور کرده و شکل گرفته است. به این ترتیب، مطالبی که سفرنامه‌نویسان درباره‌ی ملتی نوشته‌اند، واقعیت محض نیست و ترکیبی است از کلیشه‌ها و تعمیم‌ها و پیش‌داوری‌هایی که در ذهن سفرنامه‌نویسان وجود داشته است. در واقع، براساس این نمونه‌ها، در ذهن آنها انگاره‌هایی شکل می‌گیرد که از تجارب شخصی آنها اثر می‌گیرد یا مطالبی که پیش از نگارش سفرنامه‌ی خود درباره‌ی ملت موضوع مشاهده خوانده‌اند. هدف تصویرشناسی در واقع شناخت تصویر «فرهنگ خودی» در ادبیات «دیگری» است. اهمیت این شناخت بیشتر به این علت است که در رویکرد تصویرشناسی، «تصویر یک فرهنگ، مهم‌ترین سرمایه‌ی آن فرهنگ و منبع الهام برای تأثیرگذاری بر ادبیات و هنر دیگر ملت‌هاست» (نامورمطلق، ۱۳۸۸: ۳۴).

در پس مشاهده‌ی فرهنگ «دیگری» که متفاوت از فرهنگ «خودی» است، آنچه موجب حیرت از

دریافت آنها از این فرهنگ ژرف تا حدودی ناقص بود. «براساس تحقیقات انسان‌شناسان، شناسایی هر جزء فرهنگی از سوی افراد دیگر، ناقص است و پژوهش‌های غربیان درباره فرهنگ ایرانی از این قاعده مستثنی نیست» (ترابی، ۱۳۸۳: ۱۰ تا ۱۲).

هر دو جهانگرد براساس مشاهده‌های خود، در ارتباط با افراد گوناگون جامعه، از درباریان گرفته تا حکام محلی و مردم عادی کوچه و بازار، برداشت‌های خود از فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی را ارائه کرده‌اند؛ اما نباید از نظر دور داشت: «امروزه اغلب محققان پذیرفته‌اند که تصاویر ارائه شده در آثار یک نویسنده یا هنرمند، براساس واقعیت بیرونی صورت نمی‌گیرد؛ بلکه در ساخت و پرداخت این تصاویر، همواره بخشی از داورهای و پیش‌داوری‌ها دخالت داشته‌اند» (نامورمطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

موریه سفرنامه خود را در دو جلد نگاشت و تلاش کرد از واقعیت، گزارشی درست ارائه کند؛ با این حال، کتاب او از غرض و تعصب به دور نبود و او همواره درصدد نشان دادن برتری دین خود به دین اسلام بود و رسم و رسوم ایرانی‌ها را با زبانی طنزآلود به تصویر می‌کشید (نامورمطلق، ۱۳۸۳: ۲۷ و ۲۸).

سفرنامه لوتی با نام به سوی اصفهان، دربردارنده بخش‌های گوناگون از شهرهای جنوبی تا شهرهای شمالی است. لوتی در این شهرها، هر آنچه از فرهنگ و آداب و رسوم مردم عادی می‌دید، با احساسات و عواطف خود درمی‌آمیخت و با نگاهی غربی، آنها را توصیف می‌کرد. در تمام توصیف‌های او از فرهنگ ایرانی، تقابل میان شرق و غرب احساس می‌شود و تصویری که او از این فرهنگ ارائه کرده، از افکار غربیان درباره شرقیان تأثیر پذیرفته است (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۳).

تصویرسازی موریه و لوتی از فرهنگ و

فرانسه به دنیا آمد. شهرت او به طور کلی در رمان‌نویسی است؛ اما به علت علاقه‌ای که به شرق و شرقیان داشت، پس از مسافرت به این سرزمین‌ها، به‌ویژه ایران، سفرنامه‌ای نوشت و با نوشتن آن، بسیار مشهورتر از پیش شد. پیرلوتی در سال ۱۹۰۱م/۱۲۸۰ش، هم‌زمان با سلطنت مظفرالدین‌شاه، به ایران سفر کرد و پس از سه سال، یعنی در سال ۱۹۰۴م/۱۲۸۳ش، مشاهده‌ها و خاطره‌های خود از این سفر را با نام به سوی اصفهان منتشر کرد. در این سفرنامه که از احساسات شخصی و برداشت‌های ادبی او از جامعه ایرانی سرشار است، مطالب بسیاری درباره ایرانی‌ها و فرهنگ و آداب و رسوم آنها یافت می‌شود.

پیشینه ذهنی که موریه از ایران و فرهنگ ایرانی‌ها داشت، به نخستین سفرنامه‌نویس فرانسوی، یعنی شاردن، مربوط می‌شد. در واقع، او به شیوه شاردن که در سال ۱۶۷۲م/۱۰۵۱ش فرهنگ ایرانی‌ها را در سفرنامه خود توصیف کرده بود، در سال ۱۸۱۰ تا ۱۸۱۸م/۱۱۸۹ تا ۱۱۹۷ش این آداب و رسوم را توصیف کرد (میرزایی، ۱۳۸۷: ۳۵)؛ اما در سفر دوم، برای تطبیق این آداب و رسوم با آداب و رسوم یهودیان عهد باستان، از کتاب مقدس بسیار کمک گرفت و بارها و بارها جمله‌هایی از کتاب مقدس آورد (میرزایی، ۱۳۸۷: ۳۱ و ۳۲).

علاوه بر این، لوتی در جایگاه جهانگردی فرانسوی، از آثار جهانگردان فرانسوی پیش از خود بسیار بهره برد. باید اشاره کرد در اواخر قرن نوزدهم میلادی، روابط فرهنگی بین ایران و فرانسه به اوج خود رسید و آثار بیشتر شاعران ایرانی همچون سعدی، حافظ، فردوسی، نظامی، مولانا و... به زبان فرانسوی ترجمه شد؛ بنابراین لوتی با کمک این ترجمه‌ها و همچنین آثار جهانگردان فرانسوی، با ایرانی‌ها و فرهنگ آنها آشنا شد. اما باید اشاره کرد

آداب و رسوم ایرانی‌ها

تصویرسازی از فرهنگ کشورهای بیگانه به اشکال گوناگون انجام می‌گیرد و می‌توان ابتدا آنها را در دو دسته کلی قرار داد: تصاویری که نتیجه ارتباط مستقیم‌اند و تصاویری که براساس تصاویر دیگر شکل گرفته‌اند. موریه و لوتی علاوه بر آنکه با مردم ایران ارتباط مستقیمی داشتند و از نزدیک شاهد فرهنگ و آداب و رسوم آنها بودند، تصاویر با واسطه‌ای نیز داشتند؛ هر دو در بخش‌هایی از کتاب خود، به روابط بینامتنی با سفرنامه‌نویسانی همچون شاردن و... اشاره کرده‌اند.

موریه در بخش‌هایی از سفر نخست، به سفرنامه‌های شاردن و لویرن اشاره می‌کند و برای مثال زمانی که درباره جامه و لباس ایرانی‌ها توضیح می‌دهد، می‌نویسد: «جامه ایرانی‌ها از زمان سفر شاردن به ایران تاکنون دگرگونی بسیار یافته است. شیوه‌های دوخت جامه آنها چنان دگرگون شده که هرگاه مدهای امروز را با نوشته‌ها و تصویرهای شاردن و لویرن بسنجیم، دیگر آن مردم را نمی‌شناسیم» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۷۳). موریه در جای دیگر می‌گوید: «عید نوروز هنوز مانند زمان شاردن از بزرگ‌ترین عیدهای ایرانیان است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۴۱).

این شور و شوق از ملاحظه اشتراک‌ها را در توصیف مناطق دیگر نیز می‌بینیم: «هرچند هنوز تهران را ترک نکرده، در کانون کشور ایران بودم و هنوز چشمم به گنبد کلیسای پولس قدیس و برج‌های لندن نیفتاده بود شور و احساس من درست مانند حالت تورنفور بود آن زمان که می‌خواست به فرانسه برگردد» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۴۳۴)؛ به‌علاوه، چنانکه اشاره شد، موریه به‌ویژه در سفر دوم خود، از مطالب کتاب عهد عتیق و عهد جدید، تورات و انجیل، بسیار استفاده کرد و آداب و رسوم ایرانی را بارها با متون این کتاب‌ها

مقایسه کرد (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۱).

لوتی نیز از شاردن و سفرنامه‌نویسان پیش از خود اثر پذیرفت. او در بسیاری از مواقع، تنها به احساسات و مشاهدات خود از فرهنگ ایرانی بسنده می‌کرد؛ اما نادیده گرفتن تأثیر خوانش متون جهانگردان پیش از خود، بر او ناممکن است.

به‌علاوه، این نوع تصاویر با ترجمه کتاب‌های ایرانی و آثار ادبی ایرانی به زبان فرانسه یا انگلیسی نیز به دست می‌آید. از میان شاعران، موریه و لوتی به حافظ و سعدی اشاره‌هایی کرده‌اند؛ به‌ویژه در بخش توصیف شهر شیراز که آرامگاه هر دو شاعر در آنجا قرار دارد؛ برای مثال، موریه هنگام دیدن آرامگاه ویران سعدی بسیار ناراحت و غمگین شده است و «از وضع آن و مردمی که این خواری و ویرانی را تحمل می‌کنند، بیزار می‌شود» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۹۷). البته، در توصیف مزار این شاعر به شعر دوستی ایرانی‌ها نیز اشاره می‌کند و این امر را از اشعاری درمی‌یابد که بر در و دیوار آرامگاه نوشته‌اند (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۹۸). او در سفر نخست خود، درباره حافظ مطالبی می‌آورد و حافظ را «محبوب‌ترین شاعر فارسی‌زبان» می‌نامد (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۴۷) و می‌گوید: «ایرانی‌ها به حافظیه بسیار رفت‌وآمد می‌کنند و به کشیدن «قلیان»، نوشیدن قهوه و شعرخوانی می‌پردازند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۴۷).

لوتی نیز چنین توصیفی دارد؛ به‌ویژه زمانی که در شیراز بود و از مزار دو شاعر دیدن کرد: «اینجا سرزمین سعدی و دیار گل و بلبل است» (لوتی، ۱۳۷۲: ۸۰). او در جای دیگری، درباره زندگی حافظ و آرامگاه او و غزلیاتش می‌گوید: «که مانند غزل‌های سعدی شهرت دارد» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۰۹ و ۱۱۰). او در ادامه، درباره آرامگاه سعدی و زندگی و اشعار او

زود موفق شد خود را با فرهنگ ایرانی سازگار کند. گراهام فولر (Graham Fuller) در این باره می‌گوید: «این قبیل مشاهدات فرهنگی، غالباً همان‌قدر مشاهده‌گر را به نمایش می‌گذارد که موضوع مشاهده را» (فولر، ۱۳۷۷: ۵). در واقع، موریه و لوتی در جایگاه مشاهده‌گران فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی، گاه از این فرهنگ، تصویرهایی مشابه با فرهنگ خود ارائه می‌کردند تا در تصویرهای خود مقداری تعادل ایجاد کنند و احساس نزدیکی خود را با فرهنگ ایرانی نشان دهند.

موریه در سفر یکم می‌گوید: «ایرانی‌ها برخلاف ترکان عثمانی، چون تنها دوستدار دگرگونی و تحول‌اند، اندک‌اندک آماج پذیرش نفوذ آیین‌های اروپایی می‌شوند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۷۵). این موضوع به همسان‌شدن ایرانی‌ها به اروپاییان اشاره می‌کند. در جایی دیگر، بین موسیقی ایرانی و موسیقی اروپایی همسان‌انگاری می‌شود. موریه درباره نوازنده‌ای می‌گوید: «آهنگ‌های گیتارش با آهنگ‌های گیتارهای اروپایی ما برابری می‌کرد» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۵۵). او درباره مراسم عید نوروز می‌نویسد: «مردم بامدادان به دیدار یکدیگر شتافته، همدیگر را در آغوش می‌گیرند و می‌گویند: «عیدت مبارک» هم چنان که ما در انگلیس به دوستان خود عید مسیح را خجسته باد می‌گوییم» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۴۱).

در سفرنامه دوم نیز نمونه‌هایی از همسان‌انگاری را مشاهده می‌کنیم. در این سفرنامه، موریه در بیشتر مواقع آداب و رسوم ایرانی‌ها را با آداب و رسوم یهودیان و مسیحیان قدیم که در کتاب مقدس است، مقایسه می‌کند؛ برای مثال، اجازه‌دادن میرزا ابوالحسن خان برای گرفتن زن دوم، به علت برتر بودن پایگاه اجتماعی زنش را با داستان حضرت یعقوب و دخترانش مقایسه می‌کند (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۹۲ و ۹۳)؛ یا در جایی، رسم

توضیحاتی می‌دهد (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۱۲) و می‌گوید: «اشعار سعدی از سروده‌های حافظ ساده‌تر و کمتر اغراق‌آمیز است. شیخ سعدی در مغرب‌زمین بیش از حافظ شهرت دارد. خوب به یاد دارم که در هنگام جوانی خواندن ترجمه قطعه‌ای از گلستان او مرا فوق‌العاده خرسند ساخت. در اینجا کودکان خردسال اشعار سعدی را می‌خوانند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۱۰).

حال برای درک بهتر تصویرهایی که موریه و لوتی از فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی‌ها ارائه کرده‌اند، روایت آنها از این فرهنگ را در دو سطح نگاه مثبت و منفی دسته‌بندی می‌کنیم.

سطح نخست (نگاه مثبت) الف. یکسان‌انگاری

بر اساس تعریف پاژو (Pageaux): «تصویرشناسی ویژگی اصلی تصویر را برآمدن آن از تفاوت یک «من» و یک «دیگری» و میان «اینجا» و «آنجا» تعریف می‌کند؛ از این رو، تصویرشناسی به معنای تفاوت میان دو نظام واقعیت و دو مکان است» (Pageaux, 1994: 60). از دیدگاه او، «علقه» یکی از نگرش‌های اساسی به دیگری یا بیگانه و تنها تبادل واقعی بین من و دیگری است و به معنای به رسمیت شناختن دیگری است که کمابیش نزدیک به یک «من» است (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۷). اینجاست که یکسان‌انگاری میان خود و دیگری به وجود می‌آید؛ این گونه که سفرنامه‌نویس که مدت طولانی در کشور بیگانه (دیگری) حضور دارد، خود را با دیگری یکسان می‌انگارد و در فرهنگ و آداب و رسوم دیگری، به دنبال شباهت‌هایی با فرهنگ و آداب و رسوم خود است. در اینجا نیز چون احساس‌ها و هیجان‌های لوتی به مردم مشرق‌زمین بسیار شبیه بود، به نوعی با روحیه‌های ایرانی‌ها احساس نزدیکی می‌کرد و بسیار

موضوع برای لوتی ناراحت‌کننده بود و از نظر او، ایرانی‌ها از جنبه‌های بد فرهنگ غربی اثر گرفته‌اند.

ب. تحسین‌گری

موریه در سفرنامه‌های خود، چندین بار آداب و رسوم ایرانی‌ها را تحسین می‌کند و درباره سبک زندگی آنها برداشت مثبتی ارائه می‌دهد. موریه به ادب و خوش‌خویی ایرانی‌ها در زمان مهمانی و سرو غذاهای متنوع و فراوان برای مهمان بارها اشاره می‌کند (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۱۵ تا ۱۱۷). در جایی خوراکی‌هایی را توصیف می‌کند که در یکی از مهمانی‌ها آماده شده بود و می‌گوید در آن مهمانی، دوپست نوع غذا سرو شد (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۵۵ و ۱۵۶). فراوانی خوراک در سفره ایرانی‌ها موجب شگفتی اروپاییان شد؛ به علاوه، او می‌گوید ایرانی‌ها در زمان غذا خوردن سکوت می‌کنند و از نظر او: «خاموشی که در چنین زمان‌هایی بر مجلسیان حکم‌فرما می‌شود یکی از دل‌پسندترین کیفیت‌های مهمانی‌های ایران است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۵۶).

رسم استقبال از مردم، رسم دیگری است که هنگام ورود به هر شهر و روستایی با آن مواجه می‌شوند و توجه موریه و همراهان او را برمی‌انگیزد. از نظر او: «رسم پیشواز» از شیوه‌های ارج‌گذاری ایرانی‌ها به مهمان است» که به مهمان‌نوازی ایرانی‌ها اشاره می‌کند (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۶۲). موریه همچنین به آداب‌دانی ایرانی‌ها و آداب سلام‌گفتن آنها، با توجه به طبقات اجتماعی، اشاره می‌کند: «بازگفت آیین‌ها و تشریفات دربار یا حتی زندگانی خصوصی مردم در ایران کاری است که نکته‌های کوچک بی‌شمار دربردارد. ایرانی‌ها آداب‌داند و به آداب‌دانی شناخته شده‌اند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۳۱۳).

موریه در کتاب خود، صفات خوبی را به ایرانی‌ها نسبت می‌دهد که نشان‌دهنده توجه او به فضائل مطرح

سنگ بر سنگ گذاشتن و دعا برای سلامت برگشتن جهانگردان را با نذر یعقوب در کتاب مقدس همسان می‌داند و شباهت آنها را یادآور می‌شود (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۱۷ و ۱۱۸). در جایی دیگر، ارج‌گذاری ایرانی‌ها به پدر و مادر خود و ایستاده‌ماندن پسر در مقابل پدر را به کتاب مقدس تشبیه می‌کند (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۷۰ و ۲۴۸).

این همسان‌انگاری بیشتر به آن معنی است که آداب و رسوم و خلق و خوی مردم آن زمان ایران به عهد باستان غرب شباهت دارد.

لوتی نیز نمونه‌هایی از همسان‌انگاری را می‌آورد که نشان‌دهنده حس قرابت او با زندگی شرقی است: «ما در ایران احساس غربت نمی‌کنیم، بلکه چنین می‌پنداریم که در کشور خود هستیم؛ ولی چندین قرن به عقب برگشته‌ایم» (لوتی، ۱۳۷۲: ۶۴). او درباره عزاداری برای امام حسین (ع) نیز می‌نویسد: «پیرمرد داستان شهادت و رنج‌های امام حسین را نقل می‌کند؛ مثل اینکه کشیشی در کشور ما آلام و رنج‌های حضرت مسیح را شرح دهد». برای او اذان یادآور لحظاتی است که در آن زمان اعلام می‌شود تا چرخه زندگی بر نظم باشد: «پس از خاتمه گردش بامدادی، هنگامی که مؤذن اذان ظهر را می‌گوید، به خانه باز می‌گردم؛ همان گونه که در کشور ما زنگ‌های ساعت‌های بزرگ وقت را اعلام می‌دارد» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۲۲ و ۱۲۳).

بنابراین لوتی در بیشتر مواقع، بین فرهنگ و سرزمین خود و فرهنگ و سرزمین ایران یکسان‌انگاری می‌کند. در زمانی که در جنوب قرار دارد، اعلام می‌کند احساس می‌کنم در کشور خودم هستم؛ اما سه قرن به عقب برگشته‌ام. او در شهرهای شمالی که از فرهنگ اروپایی، به ویژه فرانسوی تأثیر می‌گرفتند، احساس می‌کند آن سه قرن را طی کرده است (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۷۷)؛ اما با این حال، این

تعمیر می‌کند. در جایی، او از احترام به ریش سفید نزد ایرانی‌ها سخن می‌گوید (لوتی، ۱۳۷۲: ۳۵). موسیقی ایرانی و صدای مؤذن را تحسین می‌کند (لوتی، ۱۳۷۲: ۵۶) و می‌گوید: «صدای غم‌انگیز خود را در فضای ساکت و نورانی طنین‌انداز ساخته است» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۱۹ و ۲۲۲ و ۲۵۱). او دربارهٔ مقبرهٔ حضرت معصومه (س) در قم می‌گوید: «چشمان من چیزهای شگفت‌آور و زیبا بسیار دیده، ولی من هیچ‌یک از آنها را باشکوه‌تر یا شرقی‌تر و بهت‌آورتر از مقبرهٔ حضرت فاطمه (س) نیافته‌ام» (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۵۵ و ۲۵۶). از نظر او، تقلید ایرانی‌ها از اروپایی‌ها «بسیار زشت و کاری خطا است» (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۷۱)؛ زیرا از نظر او، این کار نوعی تنزل برای آنها محسوب می‌شود و دلیل آن این است که «نیاکانشان طی قرن‌ها، خیلی پیش از ما دارای انواع هنرهای زیبا، معماری و جزء آنها بوده و درمورد لباس و مبلمان و زینت منزل شیوه‌های عالی و ویژه‌ای داشته‌اند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۷۱).

بنابراین همان‌گونه که می‌بینیم، از آنجا که لوتی ذوق و احساسات لطیف شاعرانه داشت، تلاش می‌کرد از این دنیای متفاوت از دنیای غربی، تصاویری بس شگرف و نشاط‌انگیز ارائه دهد. نگاهی که به دور از نگاه‌های غرض‌ورزانه، با دوران پرصلابت صفوی به طور کامل منطبق بود؛ اما این یک روی سکه بود و در ادامه، رویکرد دیگر را ملاحظه می‌کنیم.

نگاه دوم (نگاه منفی)

الف. کلیشه‌پردازی و تعمیم‌سازی

تصویرها بسته به اینکه شکل عمومی و تکراری به خود گرفته یا نگرفته باشند، به دو نوع تصویر باز و بسته تقسیم می‌شوند. تصویرهای بسته عبارت‌اند از

در آن زمان است. ایرانی‌ها «سخت به برتری سوارکاری خود حساسیت دارند»؛ یا «ایرانی‌ها با بی‌باکی بسیار اسب‌سواری می‌کنند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۱۹). در پایان، تصویری که ارائه می‌دهد نشان‌دهندهٔ تصویر ایرانی‌ها در کتاب‌های تاریخی و مختصات خاص آن در طول تاریخ است: «من مردمان آماده‌تر از ایرانیان برای سربازی نمی‌شناسم. ایرانیان ویژگی‌های سربازان راستین را دارا هستند: کوشا، خوگر به کار و رنجبری، بی‌اعتنا به زندگی و ستایش‌گر دلاوری و به‌راستی (برترین آرمانشان) این است که «ارشید» نامیده شوند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۳۱۰).

او پس از توصیف یک نقاشی که در قصری می‌بیند، به نبوغ ایرانی‌ها اشاره می‌کند و می‌گوید: بدون هیچ‌گونه آموزش آکادمیک، هنرمند «از استعداد بسیار برخوردار بوده و آثارش نمونه‌های نیرومندی از نبوغ این مردم است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۲۰۶).

از میان ایرانی‌ها، شاهزاده عباس میرزا نظر موریه را به خود جلب کرده بود؛ به گونه‌ای که او صفات مثبتی را برای این شاهزاده برمی‌شمارد. عباس میرزا ویژگی‌هایی دارد که: «می‌تواند دیگران را سود رساند»؛ همچنین «در سادگی جامه نیز یگانه است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۰۸). او به راستگویی اهمیت بسیاری می‌دهد و از دروغ بیزار است (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۰۸). از نظر موریه، عباس میرزا «نشان ویژهٔ آزادگی» دارد که در میان فرمانروایان و نوکران آنها بسیار کمیاب بوده است. موریه مشاهده می‌کند عباس میرزا به کتاب و دانش و پیشرفت کشور بسیار علاقه‌مند است و به مبارزه با عقب‌ماندگی مشغول است و در اندیشهٔ پیشرفت ایران و ایرانی است. او علاقه دارد از تاریخ کشورهای انگلستان و فرانسه و روسیه آگاه شود (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۱۲).

لوتی نیز در برخی مواقع از ایرانی‌ها تعریف و

درباره آن درست نباشد؛ زیرا هرگونه اختلافی که از رهگذر دین و حکومت یا زبان که شاید در میان خاوریان باشد، هنوز میان هیچ‌یک از دو ملتی از آنان تفاوت چندانی نیست و مانند ملت‌های اروپا آسیا به روشنی از یکدیگر بازشناخته نمی‌شوند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۳۱ و ۳۲).

نمونه‌هایی از تعمیم‌های منفی درباره ایرانی‌ها در سفرنامه‌های موریه عبارت‌اند از: «ایرانیان مردمی خودبین هستند و جز خود متوجه کسی نیستند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۵۲). او به‌ویژه درباره ملاح‌های ایرانی می‌گوید: «ملاحا کاتبان ایرانی در خودبینی شهرت دارند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۷۸).

درباره مراجعه به منجمان و اعتقاد ایرانی‌ها به آنها بارها می‌گوید:

«کمابیش هر شهر ایران منجمی ویژه دارد. بزرگان کشور هم هرکدام یک ستاره‌شناس در هم‌سخنی و همراهی دارند. ستاره‌شناس زمان خوب کارهای خداوند خود را تعیین می‌کند. در طول این روایت خواهید دید که توکل و یا وابستگی به ستارگان آسمان چه نفوذی بزرگ بر زندگی ایرانیان داشته است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۷۳).

برای همین، ایرانی‌ها را مردمی خرافه‌پرست می‌نامد. او بارها و بارها از اعتقاد خرافه‌آمیز ایرانی‌ها به ستاره‌شناسان و منجمان می‌نویسد و می‌گوید برای هر کاری به آنها مراجعه می‌کنند (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۱۲ و ۱۲۲). از نظر ایرانی‌ها، «آلیش کردن (عوض کردن) سفره بدبختی آور است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۱۶)؛ برای همین، سفره‌های خود را تمیز نمی‌کنند. یکی دیگر از خرافه‌ها، شکستن ظرف چینی یا بلور پر از نبات و شکر در زیر سم اسبان به هنگام استقبال است. موریه به چرب‌زبانی و تعریف و تمجید ایرانی‌ها از هم اشاره می‌کند که در برخورد با

تصاویری که همواره تکرار شده‌اند و در بیشتر مواقع، منشأ آنها درخور شناسایی نیست. این نوع تصاویر به علت‌هایی همچون اقتصاد در بیان، تبیین نظرهای عمومی و انتقال سریع‌تر به کار می‌روند؛ زیرا همواره پیش‌تر شنیده یا دیده شده‌اند (نامورمطلق، ۱۳۸۸: ۱۳۰ و ۱۳۱). این تصاویر همان‌هایی‌اند که کلیشه‌های نامیده می‌شوند. تصاویری تکراری که همواره نزد سفرنامه‌نویسان یافت می‌شوند. موریه و لوتی نیز از این تصاویر در توصیف آداب و رسوم ایرانی‌ها بهره برده‌اند؛ زیرا این کلیشه‌ها جزئی از ذهن غربی درباره کشورهای شرقی، به‌ویژه ایران، است.

هر دو سیاح چندین بار از مطالب و موضوعات گوناگون صحبت کرده‌اند که این امر نشان‌دهنده این است که آنها در برخی مواقع، به علت تنوع و تفاوت موضوعاتی که با آن روبه‌رو می‌شدند، دچار نوعی سردرگمی بودند. موریه در سفرنامه یکم می‌گوید: «چون ماندن من در ایران به نسبت کوتاه است، نمی‌توانم بپذیرم که طرحی از اخلاق ملی را به دست دهم این است که از ارائه هرگونه نگرش‌های کلی به خواننده خودداری می‌کنم» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۷۷). با این حال، در مواقعی نگرش‌هایی کلی و منفی از فرهنگ ایرانی‌ها ارائه می‌کند که از نظر او شبیه فرهنگ تمام کشورهای آسیایی است. او در پیشگفتار سفر دوم می‌گوید:

«آیین‌های خاوریان با وجود تغییرهای حکومت و کیش هنوز همان است که بود. تمام این آیین‌ها نقش‌های زنده‌ای هستند که در یک قالب ریخته شده‌اند و در هر گام، یک چیز یا اصطلاح یا جامه یا رسمی از زندگی عامه، روزگار باستان را به یاد جهانگرد می‌آورد و به‌ویژه زیبایی و دقت و درستی مضمون و تاریخ کتاب مقدس را تأیید می‌کند. شاید در سراسر خاورزمین جایی نیست که این دیده‌ها

لوتی نیز نمونه‌هایی از تعمیم و کلیشه منفی را درباره ایرانی‌ها و به طور کل مسلمانان، به میان می‌آورد؛ از قبیل: «در اینجا، زندگی مانند روزگاران پیشین است» (لوتی، ۱۳۷۲: ۵۸)؛ یا معتقد است ایران از کاروان ترقی عقب‌مانده است و مردم آن از اختراعات مهم بی‌خبرند (لوتی، ۱۳۷۲: ۶۳ و ۶۴). او درباره مردم شهر شیراز می‌گوید: «مردم آن نیز کمتر تغییر یافته و از مردم دیگر نقاط جدا مانده‌اند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۸۲).

این‌گونه کلی‌گویی‌ها و تعمیم‌سازی درباره آداب و رسوم ایرانی‌ها و ایران، در جایگاه کشوری اسلامی، از ویژگی‌های این دو سفرنامه است. در حالی که «کلی‌گویی از خطاهای فلسفی است؛ به این معنا که فرد با دیدن چند مورد از یک پرونده، قانونی کلی می‌سازد و پدیده‌های متفاوتی را در آن قانون، جای می‌دهد. برخی از شرق‌شناسان، همه ملت‌های شرق را در یک قالب ریخته و همسان انگاشته‌اند تا آسان‌تر بتوانند درباره آنها داوری کنند. کلی‌سازی، روش میان‌بری است برای رسیدن به شناخت زودتر که در بیشتر موارد، به اشتباه و استنتاج غلط می‌انجامد» (زند زاگرس، ۱۳۸۹: ۱۶۸).

ب. بزرگ‌نمایی تضادها و تقابل‌ها

همان‌گونه که بارها اشاره کردیم، اصل اساسی تصویرشناسی، تضاد و تقابل میان «من» و «دیگری» و میان «اینجا» و «آنجا» است (Pageaux, 1994: 60). در فرهنگ اروپایی، «دیگری» همواره به صورت عجیب و غریب در نظر گرفته می‌شده است. از نظر آنها مردم شرق انسان‌هایی بدوی و عقب‌مانده و فرودست بودند. سفرنامه‌نویس غربی از الگویی که به گفته ادوارد سعید، «نگاه شرق‌شناسانه به فرهنگ است، جدا نیست؛ نگاهی همراه با توهین و تحقیر، ایستادگی، عجیب و غریب‌انگاری که غیر متعارف

ایلچی انگلستان نیز این رفتار را دیده است (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۹۱ و ۹۲). او در نهایت می‌گوید: «هرچند این‌گونه چرب‌زبانی آشکار در نظر ما بی‌ربط و نابهنگام می‌نمود، در نظر آنان ضرور و حذف آن بی‌ادبی بود» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۹۲).

او می‌گوید حتی صدر اعظم ما را به تملق‌گویی مقام‌ها توصیه می‌کرد (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۹۲) و از نظر او این کار دروغ به حساب می‌آمد. موریه سپس ادامه می‌دهد: «ایرانیان در میان خودشان هم همین‌گونه فریب و تقلب را به کار می‌برند و با اینکه همگی از ارزش ستایشی که نسبت به آنها می‌شود، آگاه‌اند؛ اما ستایش، نادانی و خودبینی آنها را تحریک می‌کند. این صفتی که از دیرباز، یعنی زمان هرودوت، به ظاهر عیب همگانی و ملی بوده است؛ زیرا او می‌نویسد: «ایرانیان خود را گل سرسبد بشریت می‌دانند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۹۲).

موریه در جمله‌ای، ارزش قائل نشدن ایرانی‌ها برای زنان را نیز بیان می‌کند. او در جایی می‌گوید: «احساسی که ایرانیان امروز نسبت به زنان دارند، به‌خوبی در کلمه «ضعیفه» (برگرفته از «ضعیف») نمایان شده است که برای معرفی زن ویژه از آن بهره می‌برند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۵۲ و ۱۵۳). او مردم ایران را «مردمی پشت‌هم‌انداز و فریبکار و بداندیش» می‌نامد و به دروغ‌گویی ایرانی‌ها و توضیح‌های غلط آنها درباره پرسش‌هایی که خارجیان از آنها می‌پرسند، اشاره می‌کند (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۰۷ و ۱۰۸). او بیان می‌کند ایرانی‌ها دروغ‌های خود را با قسم‌های فراوان استوار می‌کنند (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۱۳). در جای دیگری می‌گوید: «به‌راستی مردم ایران پرگو، اهل تعارف، دورو یا ریاکارند...» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۱۳). از نظر او، ایرانی‌ها «طبیعت مبالغه‌گر» دارند (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۱۱).

است» (سعید، ۱۳۸۲: ۹۲ تا ۸۸).

موریه در بیان تفاوت بین نشستن ایرانی‌ها و اروپایی‌ها که برای او و همراهانش بسیار سخت بوده است، می‌نویسد: «... ما بر زمین نشستیم و ناتوانی ما در خم کردن زانوانمان چندان ما را به دشواری دچار کرد که خامه از نگارش آن ناتوان است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۱۶). در صفحه بعد، تقابل و تضاد بین غذاخوردن ایرانی‌ها و اروپایی‌ها مطرح می‌شود: «به پندار آنان خوردن گونه‌ای تفریح بود؛ اما این گونه خوردن برای ما مصیبت‌بار بود» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۱۷)؛ یا در جای دیگر می‌گوید: «من دریافتیم که حتی در زندگی خانوادگی نمایش فراوانی خوراک در سفره ایرانی که مایه شگفتی اروپایی‌ها می‌شود، ضرورت دارد» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۵۷).

این دیپلمات انگلیسی همواره به مسئله زنان نیز توجه می‌کرد. او تقابل و تضاد بین دو تصویر را این‌گونه توصیف می‌کند: «چون به ایرانی‌ها می‌گفتم اروپایی‌ها به هر زن بیش از شایسته‌ترین مردان ارج می‌گذارند و هر مرد تنها یک زن دارد، شگفت‌زده می‌شدند که چرا باید به آفریدگانی مانند زنان که (در چشم آنان) تنها برای لذت و آسایش مرد آفریده شده‌اند توجه شود؛ زیرا تنها باید ویژه مردان باشند» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۰۰). همچنین در تضاد بین زنان اروپایی و زنان ایرانی و آزادی زنان اروپایی می‌گوید: «هنگامی که درباره آزادی زنان با او [خواجه حبشی که در حرم زنان به کار گمارده شده بود] گفت‌وگو می‌کردیم به هیچ روی باور نمی‌کرد و به‌ویژه هرگاه به او می‌گفتم زنان ما بی‌حجاب از خانه بیرون می‌روند و با دیگر مردان، جز شوهرانشان، آزادانه گفت‌وگو می‌کنند، او را هراس فرا می‌گرفت» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۱۳۱).

در زمان به‌کارگیری انضباط اروپایی در سپاهیان

ایران، تضاد و تقابل بین فرهنگ و اعتقاد ایرانی‌ها بیشتر رخ می‌نمود. با وجود این، در سایه کوشش‌های عباس‌میرزا این کار در ایران آغاز شد؛ ولی موریه از این موضوع تعجب کرده بود. او می‌گوید: «با در نظر گرفتن تعصب‌های دین اسلام و به‌ویژه القای سرنوشت و تقدیر این دین، جای شگفت است که چگونه کاربرد این انضباط در ایران آغاز شده و حفظ و تقویت شده است» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۲۵۱).

وی بارها از دین مسیحیت در مقابل دین اسلام دفاع می‌کند؛ برای مثال در جایی، عبارت «بره خداوند» را که درباره حضرت مسیح به کار می‌رود، با عبارت «شیر خدا» که برای امام‌علی (ع) به کار می‌رود، مقایسه می‌کند و از زبان میرزابابا، استاد زبان فارسی خود، می‌گوید بره از شیر بهتر است؛ چون بره حلال و بی‌آزار است و شیر جانوری ناپاک و ویرانگر است (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۲۶۳ و ۲۶۴).

موریه درباره تضاد بین سبک ساده‌نویسی دیپلماسی غربی‌ها و سبک نوشتار پرتکلف و پر از صنعت‌های بدیع ایرانی‌ها نیز مطالبی می‌گوید و به نظر او این دو سبک با هم ناسازگارند. در سفر یکم می‌گوید: «کارهای سیاسی ایران چنان آشکارا انجام می‌شود که با شیوه دیپلماسی پنهان اروپا سازگار نیست» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۲۵۰).

نمونه‌هایی از تضاد و تقابل بین فرهنگ ایرانی و غربی نیز در کتاب لوتی آمده است: «در اینجا، زندگی مانند روزگاران پیشین است» (لوتی، ۱۳۷۲: ۵۸) و «مردم آن از اکتشافات و اختراعات مهمی چون قوه بخار، کارخانه‌ها، نیروی فشار و جزء آن بی‌خبرند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۶۴). «در نزدیکی‌های بلاد اسلامی علاوه بر تاریکی، همیشه چنین آرامش سکوت مطبوعی وجود دارد؛ پدیده‌ای که برای شهرهای اروپا قابل تصور نیست» (موریه، ۱۳۷۲: ۸۱).

داشته است. قضاوتی که سفرنامه‌نویسان غربی درباره ایرانی‌های آن زمان دارند، بیشتر بر این مبناست که شرق مکانی بدوی است و افراد جامعه، افرادی تغییرناپذیرند که از هزاران سال به همین صورت بوده و آداب و رسوم یکسانی داشته‌اند؛ به‌ویژه لوتی بسیار بر این عقیده است. او بارها اشاره می‌کند ایران از کاروان ترقی و تمدن عقب‌مانده است (لوتی، ۱۳۷۲: ۵۸، ۶۳ و ۶۴، ۸۲، ۸۴، ۲۱۵، ۲۵۴، ۲۶۰، ۲۷۷، ۲۸۰).

هرچند این مسئله در این دوره نمایان بوده است. لوتی همچنین مواقعی فرهنگ ایرانی‌ها را به تمسخر می‌گیرد و آنها را تحقیر می‌کند؛ برای مثال، صدای نقاره‌خانه در غروب را به «دستگاه موسیقی وحشی» و «آوای بوق‌ها و کرناها» را به «نمای جانوران وحشی» تشبیه می‌کند (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۱۵). او در جایی، ایرانی‌ها را «مورچگان انسان‌نام» می‌نامد که گودال‌های بسیاری در اطراف شهر پدید آورده و هیچ فکری برای رفت‌وآمد نکرده‌اند (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۴۸). این نمونه‌ها نزد لوتی بسیار کم است.

موریه نیز بر تغییرناپذیر بودن رسم و رسوم و روش زندگی مردم شرق اشاره کرده است. در پیشگفتار جیمز موریه در سفر دوم آمده است: «آیین‌های خاوریان با وجود تغییرهای حکومت و کیش هنوز همان است که بود» (موریه، ۱۳۸۶: سفر دوم/۳۱). همان گونه که ملاحظه می‌شود، تقابل میان تمدن و وحشیگری (عقب‌ماندگی) برای لندن (اروپا) و ایران آورده شده است. یا در جایی دیگر ایران را کشوری وحشی و «کشوری که پر از مردم وحشی و بی‌تربیت است» می‌نامد (لوتی، ۱۳۷۲: ۸۳). او در زمانی که از ایران عزیمت می‌کرد نیز اشاره می‌کند در زمان حضور در ایران «از دنیای متمدن به دور بودم و از کشور و دوستان خود کمتر آگاهی می‌یافتم و نیازمندی‌های اجتماعی از دسترس به دور بود» (لوتی، ۱۳۷۲: ۴۳۴).

او در موضوع فاصله فکری ایرانی‌ها با اروپایی‌ها اغراق را از حد می‌گذراند و معتقد است: «از آنجایی که حاضران می‌دانند من مدتی در اسلامبول بوده‌ام، راجع به آن شهر و نیز درباره اروپا از من پرس‌وجو می‌کنند. تدریجا سادگی و سطحی‌بودن پرسش‌ها بیش‌ازپیش، به من می‌فهماند که این مردم تا چه حد از لحاظ فکری از ما فاصله دارند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۹۵ و ۹۶).

لوتی درباره شهادت امام حسین (ع) و به هنگام ورود به این مجلس می‌گوید به او گفته شده است: «خارج شو» و برای همین، اصرار بر ماندن در آنجا را کاری بیهوده می‌داند و می‌افزاید: «این مردم حق دارند تا نخواهند که یک نفر خارجی و غیرمعتقد، در مراسم مقدس مذهبی‌شان حضور داشته باشد. ناگزیر از آنجا خارج می‌شوم» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۲۳).

مردم اصفهان نیز روی خوشی به او نشان ندادند و حتی زمانی که برای اجاره خانه نزد آنها رفته بود، برمی‌گردد و می‌گوید: «صاحب‌خانه با تنفر پاسخ منفی داده و اظهار داشت که اگر اشخاص مسیحی روزی هزار تومان هم اجاره بدهند، خانه را به آنها نخواهم داد. بروند به جلفا یا هر جای دیگری که از اینجا دور باشد!» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۹۰). بالاخره زنی فقیر راضی می‌شود اتاقی از خانه‌اش را به آنها اجاره دهد؛ اما به محض ورود آنها به اتاق، در حالی که روی زمین افتاده‌اند، هیاهویی برمی‌خیزد و مردم با تهدید پیرزن به مشتش، از او می‌خواهند اتاق را پس بگیرد (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۹۰).

ج. تحقیر و توهین به فرهنگ ایرانی در سفرنامه

موریه و لوتی

زمان حضور موریه و لوتی با حکومت شاهان قاجار مقارن بود و در این دوره، ایرانی‌ها آداب و رسوم خاص داشتند که گاه تاکنون نیز تداوم

نمونه‌هایی نیز از تحقیر و تمسخر و توهین به آداب و رسوم ایرانی‌ها در کتاب‌های موریه وجود دارد؛ برای مثال، موریه درباره رسم شکستن ظرف چینی پر از نبات در پیش پای اسبان و آیین استقبال با حالتی تحقیرآمیز سخن می‌گوید و افرادی که این مراسم را برگزار می‌کنند، افرادی وحشی می‌خواند (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۱۲۵). زمانی که به تبریز می‌رود و عده‌ای را می‌بیند که برای خوش آمدگویی و استقبال آمده بودند، می‌گوید: «تا چشم گروه ما به آنها افتاد، مسخره بود که می‌دیدیم هر کسی چگونه کوچک‌ترین تکه زیور خود را بر تن کرده تا ستایش دیگران را برانگیزد» (موریه، ۱۳۸۶: سفر یکم/۳۰۵).

این دو سیاح در برخی مواقع، حتی درباره مسائل مذهبی و دینی ایرانی‌ها نیز نظریاتی داشته‌اند که توهین‌آمیز بوده است. لوتی درباره روزهای عزاداری نیز، از مشاهده‌های خود توضیحاتی دقیق ارائه می‌کند (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۲۱ تا ۱۲۳). در بیان اعمالی که مردم انجام می‌دادند، گاهی آنها را خرافی می‌نامد؛ برای مثال، درباره سینه‌زدن بر این اعتقاد است که مردم به خرافات پایبند شده‌اند (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۲۲). در جایی دیگر، عزاداری برای امام علی (ع) را به تفصیل توضیح می‌دهد و آن زمانی است که در «مقصودبیگ» و «قمشه» است (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۶۸ تا ۱۷۷). در آنجا، او نیز تنها عزاداری را توصیف می‌کند و سینه‌زنی و نوحه‌خوانی را به همان صورت که می‌بیند، توصیف می‌کند؛ البته مترجم توضیح می‌دهد در اینجا نویسنده مرتکب اشتباه شده و این عزاداری به امام حسین و روز عاشورا مربوط بوده است. از نظر او، مردم عزادار «مانند امواج دریا با حرکتی مقاومت‌ناپذیر که بدون دخالت اراده انجام می‌گیرد، عبور می‌کنند» (لوتی، ۱۳۷۲: ۱۷۲ و ۱۷۳).

او مقبره حضرت فاطمه (س) و افرادی را که در اطراف آن قرار دارند، از قبیل «گدایان ناقص الاعضا»،

«بینویانی که جذام و قارنقاریا دارند»، «درویشان با موهای دراز» و دارای «قیافه‌های مهمان‌گریز» توصیف می‌کند (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۵۶ و ۲۵۷) و در نهایت می‌گوید: «در میان میدان و این گورستان که این جماعت تهیدست با لباس‌های ژنده و تیره خود اطراف آن را گرفته‌اند، زیبایی و جذابیت چنین آستانه و مسجدی با درخشندگی و شکوهی باورنکردنی جلوه‌گری دارد» (لوتی، ۱۳۷۲: ۲۵۷).

بنابراین موریه و لوتی با نگاهی فرادستی به آداب و رسوم ایرانی و بیانی توهین‌آمیز در برابر ایرانی‌ها، به دنبال ارائه قضاوتی‌اند که بعدها باعث می‌شود زمینه استعمارگری فرهنگی و در ادامه، استعمارگری سیاسی فراهم شود؛ پس این گونه بود که «شرق به عنوان نفس بدویت و ضد اروپا و به مثابه شبه زایش «راسیونالیسم» (فردگرایی) (Rationalism) اروپا خارج از حوزه مدرنیته قرار گرفت» (سعید، ۱۳۷۴: ۵۵).

نتیجه

همان گونه که ملاحظه کردیم، موریه و لوتی از دیدگاه «من» غربی یا خود فراتر، فرهنگ و آداب و رسوم «دیگری» شرقی و فروتر را بررسی کرده‌اند. آنها در برخی مواقع نگاهی منفی و تحقیرآمیز و مواقعی نیز نگاهی مثبت و تحسین‌آمیز به این موضوع داشته‌اند. نگاه مثبت را در قالب همسان‌انگاری و تحسین‌گری و نگاه منفی را در شکل کلیشه‌پردازی و تعمیم‌سازی، بزرگ‌نمایی تقابل و تضاد و نیز تحقیر و توهین واکاوی کردیم.

آنچه در سفرنامه موریه اهمیت دارد، همسان‌انگاری آن هم در برخی مواقع میان آیین‌های ایرانی و اروپایی است؛ همان گونه که بیان کردیم، در این همسان‌انگاری می‌توان به موسیقی و عید نوروز

که آن را به عید مسیح شبیه می‌کند و رسم و رسوم گوناگون که با کتاب مقدس تطبیق می‌دهد، اشاره کرد. بنابراین نتیجه می‌گیریم از نظر او، رسم و رسوم ایرانی‌ها با غرب عهد باستان شباهت دارد. لوتی نیز همچون موریه، فرهنگ ایرانی‌ها از جمله ادب و خوش‌خویی در زمان مهمانی، فراوانی غذا در سفره ایرانی، سکوت در سر سفره و نظم و ترتیب چیدن سفره و جمع کردن آن را تحسین می‌کند.

اما در بیشتر مواقع، آنها با ارائه تصویرهای منفی به دنبال تعمیم‌سازی‌اند؛ به این معنی که برخی از ویژگی‌های منفی از جمله خرافه‌پرستی، فریب‌کاری، دروغ‌گویی، ریاکاری و... را به تمام ایرانی‌ها و مردم آسیا نسبت می‌دهند.

هر دو نویسنده در بسیاری از مواقع، شرق را مقابل غرب قرار داده و نمونه‌هایی از تقابل و تضاد بین این دو را آورده‌اند؛ همان گونه که دیده شد، از جمله دشواری خود در نشستن به شیوه ایرانی، تفاوت چگونگی غذا خوردن ایرانی‌ها و اروپایی‌ها، تفاوت جشن‌ها و موسیقی‌های ایرانی با اروپایی یا رسم خلعت‌دادن و تفاوت لباس ایرانی با لباس اروپایی، دیپلماسی آشکار ایرانی‌ها و دیپلماسی پنهان اروپایی‌ها و...

گاهی تقابل و تضاد بین دو فرهنگ، به تمسخر و توهین به فرهنگ ایرانی منجر شده است. موریه و لوتی هر یک در تصویری که از آداب و رسوم ایرانی‌ها ارائه کرده، از ابزار تعمیم و کلیشه و پیش‌داوری منفی بهره برده‌اند. آنها بارها تصویری منفی از این مردم ارائه کرده و به طور مشخص، ایرانی‌ها را مردمی وحشی، در مقابل مردم متمدن غرب، دانسته و از نگاه «من» غربی به «ایران و مردم و فرهنگ آنها» نگریسته‌اند.

بنابراین براساس آنچه در هدف این مقاله درباره بررسی نحوه توصیف و القا مطلب به خوانندگان آورده‌ایم، می‌توان به تأثیر کلیشه‌پردازی و تعمیم‌سازی و

همچنین بزرگ‌نمایی تقابل‌ها و تضادها اشاره کرد که به نوعی، به تحقیر و توهین در ارتباطات بین آنها منجر شده است. در نتیجه، آنچه در سفرنامه این دو سیاح ملاحظه می‌کنیم، تصویری متفاوت است از آنچه از ایران عهد صفوی، ایران آرمانی و شگفت‌انگیز، در سفرنامه‌های سیاحان اروپایی، از جمله ژان شاردن فرانسوی، بارها نقل شده است. در برخی مواقع توصیف‌های این دو سیاح با توصیف‌های شاردن همسان بوده است؛ اما به‌ویژه در سفرنامه موریه، ذهنیت یک انگلیسی در جایگاه یک دیپلمات، در ارائه تصویر به طور کامل غرض‌ورزانه بوده است.

در پایان قرن ۱۹ و ابتدای قرن ۲۰، ظهور انقلاب صنعتی در انگلیس و پیشرفت روزافزون علم و صنعت در اروپا و عقب‌ماندن ایران از قافله علم و صنعت، به علت زمامداری شاهان نالایق، باعث شد این فاصله روزبه‌روز بیشتر شود. بنابراین برخلاف اقبال و توجه گسترده اروپایی‌ها به ایران قرن ۱۷م و به گفته مونتسکیو (Montesquieu) در کتاب *نامه‌های ایرانی* که چطور می‌توان ایرانی بود؟ در این زمان شاهد اقبال به غرب و ظهور استعمارگری فرهنگی در جایگاه پیش‌زمینه استعمار سیاسی و اقتصادی بودیم. بنابراین تلاش در انجام این‌گونه مطالعات و به‌ویژه دیپلماسی فرهنگی، در راستای آسیب‌شناسی فرهنگ در دوره‌های مختلف مثمر است و باید برای گرفتن تصمیم‌های مناسب در روابط بین کشورها، راه‌کارهای عملی ارائه شود.

کتابنامه

منابع فارسی

الف. کتاب

۱. سعید، ادوارد، (۱۳۸۲)، *شرق‌شناسی*، مترجم عبدالرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۲. غنیمی هلال، محمد، (۱۳۹۰)، *ادبیات تطبیقی، تاریخ و تحول، اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگ و ادب اسلامی، ترجمه و تحشیه و تعلیق سیدمرتضی آیت‌الله‌زاده شیرزادی، چ ۲، تهران: امیرکبیر.*
  ۳. فولر، گراهام، (۱۳۷۷)، *قبله عالم: ژئوپلیتیک ایران، مترجم عباس مخبر، تهران: مرکز.*
  ۴. لوتی، پیر، (۱۳۷۲)، *به سوی اصفهان، مترجم بدرالدین کتابی، تهران: اقبال.*
  ۵. موریه، جیمز، (۱۳۸۶)، *سفرنامه جیمز موریه، سفر یکم، از راه ایران، ارمنستان و آسیای کوچک به قسطنطنیه در سال‌های ۱۸۰۸ و ۱۸۰۹ م، مترجم ابوالقاسم سری، تهران: توس.*
  ۶. -----، (۱۳۸۶)، *سفرنامه جیمز موریه، سفر دوم، ایران، ارمنستان و آسیای کوچک در میان سال‌های ۱۸۱۰ و ۱۸۱۶ م. تا قسطنطنیه، مترجم ابوالقاسم سری، تهران: توس.*
۱۱. میرزایی، حسین و جبار رحمانی، (۱۳۸۷)، *«فرهنگ و شخصیت ایرانی‌ها در سفرنامه‌های خارجی»*، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ش ۱(۳)، ص ۷۷ تا ۵۵.
  ۱۲. نامورمطلق، بهمن، (۱۳۸۸)، *«درآمدی بر تصویرشناسی معرفی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی»*، فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، ش ۳(۱۲)، ص ۱۱۹ تا ۱۳۸.
  ۱۳. نانکت، لاتیسیا، (۱۳۹۰)، *«تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی»*، مترجم مزده دقیقی، ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ش ۲(۱)، پیاپی ۳، ص ۱۱۵ تا ۱۰۰.

ج. منابع لاتین

14. Amossy, Ruth and Herschberg Pierrot, Anne, (2007), *Stéréotypes et clichés*. Paris: Armand Colin.
15. Beller, Manfred and Leerssen, Joep, (2007), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. Studia Imagologica 13. Amsterdam: Rodopi.
16. Moura, Jean-Marc, (1998), *L'Europe littéraire et l'ailleurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
17. Montesquieu, Charles Louis de Socondat, (1721), *Lettres persanes*. Paris: Jacques Débordes
18. Pageaux, Daniel-Henri, (1994), *La littérature générale et comparée*. Paris: Armand Colin.

ب. مقاله

۷. ترابی، سیدمحمد، (۱۳۸۳)، «نگاه غربیان به فرهنگ ایران ژرف اما ناقص»، علوم اجتماعی از چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، ش ۱۳، ص ۱۰ تا ۱۳.
۸. زند زاگرس، محمدتقی، (۱۳۸۹)، «بررسی تطبیقی پژوهش‌های ایران‌شناسی غربی و شرق‌شناسی (با تکیه بر بازنمایی فرهنگ مردم ایران در سفرنامه‌های اروپاییان در دوره قاجار)»، مطالعات ملی، ش ۴۲، ص ۱۵۲ تا ۱۸۲.
۹. سعید، ادوارد، (۱۳۷۴)، «نگاهی دوباره به شرق‌شناسی»، مترجم رضا جواهردشتی، فصلنامه تحقیقاتی نامه فرهنگ، ش ۵(۱)، ص ۵۲ تا ۶۰.
۱۰. علوی‌زاده، فرزانه، (۱۳۹۳)، «تصویر ایران و ایرانی در سفرنامه‌های ژان شاردن تأملی در انگاره‌آفرینی و کلیشه‌ها در ذهنیت سفرنامه‌نویس»، جستارهای نوین ادبی، ش ۴۷ (۱۸۵)، ص ۱۴۷ تا ۱۷۰.